

PRÓFÉTÁK ÉS HELYI ÖKOKÖZÖSSÉGEK

A KISKÖZÖSSÉGI PROGRAM ÉS AZ ÚJ KOMA HÁLÓ¹

TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS

Absztrakt

Már nagyjából fél évszázada tudatában vagyunk az ökológiai válságnak, egyelőre mégsem sikerült megvalósítanunk egy új, ökológikus kultúrát. Nagyon úgy tűnik, hogy a jelenlegi társadalmi szereplők (nagyvállalatok, kormányzatok, civil szervezetek, elszigetelt egyének) önmagukban képtelenek erre. Új társadalmi szereplőkre is szükség van tehát, és a közösségek újrafelfedezése lehet az a társadalomszerkezeti változás, amely meghozhatja az áttörést. Ez a tanulmány az ökológikus helyi közösségek meghatározása és cselekvési lehetőségeik fő irányainak fölvázolása után bemutatja a Kisközösségi Programot: azt, a tanulmány szerzője által elindított kutatási és akcióprogramot, amelynek célja, hogy minél több, elsősorban komplex életmód-alternatívára törekvő ökológikus helyi közösség alakuljon és működjön a Kárpát-medencében. A Kisközösségi Program projektjei közül kiemelten tárgyalja az Új Koma Hálót, a hazai ökológikus helyi közösségek egyre bővülő hálózatát. Ha sok ilyen helyi közösség tömörül hálózatba, az hamarosan már országos szinten is komoly erőt jelenthet.

Kulcsszavak: ökológiai válság, közösségek, hálózatok, akciókutatás, Kisközösségi Program, Új Koma Háló

Prófétán a köznyelvben jövendőmondót, a jövőbe látó embert szoktunk érteni. Pedig a szó eredeti jelentése igencsak más. Az ószövetségi időkben azokat az embereket hívták prófétáknak, akik válságos időkben kiutat mutattak. Akik igyekeztek visszatéríteni a rossz irányba tartó társadalmat a helyes, az isteni útra. Akik az uralkodó társadalmi berendezkedést és az uralkodó gondolkodásmódot kritizálva egy új társadalmi rend és egy új gondolkodásmód,

1 – Jelen tanulmány első harmada jórészt olyan szövegrészeket tartalmaz, amelyek korábban már megjelentek: Takács-Sánta, 2017, 2019. A cikk további kétharmada (a Kisközösségi Programról és az Új Koma Hálóról szóló fejezet) ellenben eddig még publikálatlan szöveg.

egyszóval egy új kultúra létrejöttét igyekeztek elősegíteni. Kultúránk egyre mélyülő válságának korában hatalmas szükség volna prófétákra.

Kultúránk krízisének legsúlyosabb folyamánai közé tartoznak például a rendkívül igazságtalan társadalmi jövedelemkülönbségek, vagy éppen az a tény, hogy a globális kapitalista piacgazdaság rendszere a jutalmazás és a fenyegetés kombinációját használva emberek tömegeit kényszeríti lélekölő munkák végzésére idejük nagy részében. Ám a válság talán legfenyegetőbb következményei ökológiaiak. Immár fél évszázad telt el azóta, hogy széles körben rádöbentünk: rohamosan tesszük tönkre ökológiai létalapjainkat (McNeill, 2000). Így már évtizedek óta kénytelenek vagyunk szembenézni az ökológiai válsággal, ám egyelőre inkább csak kisebb korrekciókat sikerült elvégeznünk, kultúránk irányán alapvetően nem módosítottunk: még ma is a piaci-fogyasztói kultúra uralkodik, mondhatni világszerte. Jellemzően azokkal a környezeti problémákkal tudunk mit kezdeni, amelyekre viszonylag egyszerű technológiai válaszok adódtak, az enyhítésükhöz szükséges intézkedések pedig kevés hatalmi érdeket sértettek (ilyen például az ózonréteg elvékonyodása vagy a nagyvárosok levegőjének ólomszennyezettsége). Ám a globális éghajlatváltozás, a fajok tömeges kihalálása, a talajok degradációja vagy éppen számos szintetikus vegyület mérgező hatásai egyre súlyosabb gondot jelentenek szerte a világon. A pusztulás megállításához egy új kultúrára volna szükség: gondolkodásmódunk és társadalmi-gazdasági intézményrendszerünk² gyökeres megváltoztatására. Noha számos jel mutat arra, hogy egy ilyen változás korántsem esélytelen, mindeddig legfeljebb szubkulturális szinten történt meg.

Nagyon úgy tűnik, hogy azok a társadalmi szereplők, amelyekről az elmúlt évtizedekben azt vártuk, hogy zászlóvivőivé válnak a Nagy Ökológiai Fordulatnak, képtelenek betölteni ezt a szerepet, és ha ez eddig így volt, nem túl sok alapunk van arra, hogy azt reméljük, ezután majd minden másképp fog történni. A nagyvállalatokra és a kormányzatokra csak kevés számíthatunk (hiszen gyakrabban a probléma részei, mint a megoldása), a civil szervezetek túlspecializáltak, jellemzően nem rendelkeznek átfogó társadalmi vízióval, az egyének pedig önmagukban túl gyengék.³ Vagyis, noha ezek a szereplők fontosak lehetnek az ökológiailag fenntartható társadalmak kialakításában, önmagukban aligha elegendők. Mindebből következően új társadalmi szereplőkre is szükség van a Nagy Ökológiai Fordulathoz. Az áttöréshez tehát némileg át kell strukturálnia a társadalomnak. Ennek talán legígéretesebb lehetősége, ha az ökológiailag elkötelezett egyének összefognak egymással, de formális civil szervezetek helyett inkább egy új gondolkodásmód, illetve egy új társa-

2 – Az „intézmény” szó ebben a tanulmányban nem a köznapi, hanem a szociológiai értelmében szerepel: intézmény az, ami rendszerré, rendszeressé válik (intézményesül) egy társadalomban. Az intézmények bizonyos cselekedeteket lehetővé tesznek az emberek vagy szervezetek számára, míg más cselekedeteket meggátolnak, de legalábbis megnehezítenek.

3 – Annak némileg részletesebb elemzéséért, hogy ezektől a szereplőktől miért nem várhatjuk a Nagy Ökológiai Fordulatot, lásd Takács-Sánta, 2017, 2019.

dalmi berendezkedés megvalósítását célul kitűző (kis)közösségeket, alapvetően baráti társaságokat alkotnak. A társadalmi atomizáció meghaladása jelentené az egyik legfontosabb kiutat az ökológiai válságból!

Miért tűnik reális forgatókönyvnek a közösségek újralfedezése? A Homo sapiens mintegy 200 ezer éves történetének (Marean, 2015) döntő részében az emberek kis vadászó-gyűjtögető közösségekben éltek, a mezőgazdaság bő tízezer évvel ezelőtti kialakulása után pedig egyre többen és többen faluközösségekben. Még a 19. század elején is a világ emberi népességének 97-98 százaléka falvakban lakott, vagy pedig nomád életformát folytatott állattartóként, illetve vadászó-gyűjtögetőként (Ponting, 1991) – vagyis alapvetően közösségekben létezett. A látványos társadalmi atomizáció, az „egyszemélyes csoportok” (Csányi, 2002) általánossá válása csak a 19. században induló és a 20–21. századra kiteljesedő tömeges urbanizáció terméke. Történelmi távlatból nézve tehát a jelenlegi atomizált társadalmak tekinthetők egyértelműen anomáliának, s így emberi természetünkől korántsem volna idegen visszatalálnunk a közösségekhez. Sőt, döntő többségünkben ott van a határozott vágy a közösségi létre, és saját bőrünkön érezzük a közösségek (relatív) hiányát manapság.

Milyen közösségekről van szó?

Ezen a ponton fontos tisztáznunk, hogy mit is értünk itt és most közösségen. Ezt a fogalmat ugyanis már csak a társadalomtudományokban is sokan sokféle értelemben használták (jó áttekintést ad Légmán, 2012), és akkor a szó köznyelvi jelentéseiről még nem is beszéltünk.

Itt és most olyan közösségekről van szó, amelyekre az alábbi négy tulajdonság mindegyike igaz. Egyrészt a közösség tagjai rendszeres és gyakori személyes interakcióban állnak egymással, továbbá rendszeres időközönként azonos térben tartózkodva kommunikálnak egymással. Nem tartoznak ide tehát a pusztán virtuális közösségek. Továbbá a rendszeres és gyakori személyes interakció nagy eséllyel csak akkor teljesülhet, ha a közösség tagjai ugyanazon a településen, de legalábbis egymáshoz nagyon közeli településeken laknak. Részben ebben az értelemben beszélünk *helyi* közösségekről. Ám a „helyi” jelző jelen esetben ennél többet is jelent: egyfajta lokalizmust, illetve lokálpatriotizmust, vagyis a hely szeretetét, kötődést a helyhez, a lokalitás előnyben részesítését a nagyobb térléptékekkel szemben.

Másrészt a közösség tagjait hasonló értékrend és világnézet kapcsolja össze, vagyis gondolkodásmódjuk *alapjaiban* hasonló. A szóban forgó közösségek tagjait rendszerint az ökológiai gondolkodásmód kapcsolja össze, és különíti el – gyakran akár egy településen belül is – a többségi társadalomtól. Ám léteznek – akár magyarországi – példák arra is, hogy mondjuk a vallási vagy a hagyományörző gondolkodásmód jelenti ezt a kapcsot, illetve elkülönülést (legalábbis elsődlegesen) – ugyanakkor ezek a megközelítések jó összhangban

állnak az ökológiai gondolkodásmóddal, és környezetkímélő viselkedés következik belőlük (Takács-Sánta, 2016a, 2017).

Harmadrészt a szóban forgó közösségek közös gyakorlati célokkal rendelkeznek, és ezeket együtt igyekeznek megvalósítani.

Negyedrésztt itt és most csak olyan csoportok nevezhetők közösségnek, amelyeknek legalább három (olykor viszont több száz) olyan felnőtt tagjuk van, akik minimum két külön rokonsági vonalat képviselnek. (Vagyis egyetlen, a mai értelemben vett család önmagában még nem jelent közösséget.)

A fentiek értelmében tehát *ökologikus helyi* közösségekről beszélünk. Ezek két nagy csoportra oszthatók: egyesek közülük komplex életmód-alternatívára törekszenek, mások viszont csupán egyetlen ügyre fókuszálnak. Utóbbiak közé tartoznak többek között a közösségi kertekhez (Rosta, 2014) vagy a szívességbankokhoz (Jacsó, 2013) kapcsolódó, döntő részben városi közösségek. A továbbiakban csak a komplex életmód-alternatívát célzó ökoközösségekkel foglalkozunk, ám megjegyzendő, hogy ilyenek – elvileg legalábbis – az „együgyű” közösségekből is kinőhetnek.⁴

A komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek egy saját tipológia értelmében három fő csoportba sorolhatók (Takács-Sánta, 2016a, 2017). Az egyik csoport az *ökofalvak* közösségei. Az ökofalvak különálló települések vagy településrészek, amelyek egy ökológikus életmódot folytató közösség lakóhelyéül szolgálnak.⁵

A második csoport a *co-housing* közösségé. A co-housing olyan lakóhelyet jelent, ahol emberek önszántukból alkotnak lakóközösséget, részt vesznek a házuk tervezésében, és maguk szervezik a közösségük életét. Az általuk meghatározott mértékben közös tereket hoznak létre, továbbá feladatokat, tevékenységeket osztanak meg egymás között (Takács-Sánta et al., 2017: 10. fejezet). A co-housingok döntően városokban találhatóak, de léteznek közöttük vidékiek is. Noha csak kisebb részüket hozták létre ökológikus szándékkal, általánosságban érvényes, hogy a közösségi életformából következően lakóik környezetterhelése kisebb, mint az őket körülvevő többségi társadalomé (Meltzer, 2005).

Végül, de nem utolsósorban pedig ott vannak még a „szétszórt” ökoközösségek is. Ellenkéntben az előző két kategóriával, itt a közösség tagjai nem egymás szomszédságában, hanem egy településen (vagy több közeli településen) szétszórva élnek – a teljes lakosságszámhoz

4 – Noha kutatócsoportunk eddig nem bukkant ilyen példára, érdemes megjegyezni, hogy jómagam is tagja, sőt, egyik főszervezője vagyok egy ökológikus helyi közösségnek, a Vértesi Kamra bevásárlóközösségnek, amely úgy tűnik, épp e tanulmány írásának időszakában indul el az egy ügytől a több felé.

5 – Az ökofalvokról főleg hazai, de némiképp nemzetközi vonatkozásban is sok szempontú áttekintést ad Farkas, 2017.

viszonyítva kisebbségben. Városokban és vidéki településeken egyaránt léteznek ilyen közösségek.

A tagok közötti kapcsolatok szorossága jelentősen eltérhet az ökológikus helyi közösségekben. A „szétszórt” közösségek tagjai között a nagyobb fizikai távolság miatt már eleve jellemzően gyengébb a kapcsolat, mint az ökofalvak vagy a co-housingok közösségei esetében. Ez azt is jelenti, hogy egy atomizált társadalomból kiindulva – vagyis amikor az emberek nem igazán szocializálódnak a közösségi létre – egy „szétszórt” közösséget könnyebb létrehozni és működtetni, mint a másik két típust. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a „szétszórt” közösségek létrehozásakor nem feltétlenül szükséges plusztőke földvásárláshoz vagy építkezéshez, illetve nem szükségszerűen kell elköltöznie bárkinek is, könnyen belátható, hogy ilyen típusú közösségekben potenciálisan lényegesen több ember vehet részt, mint ahányan ökofalvakhoz vagy co-housingokhoz reálisan csatlakoznának.

Mit tehetnek az ökológikus helyi közösségek?

E közösségek céljait három szinten igyekezhetnek megvalósítani. Egyrészt a *közösség* szintjén. Számos ökológikus közösségi életmód-alternatíva létezik, ilyen például a használati tárgyak (például autók, szerszámok, könyvek) megosztása a tagok között, vagy akár a közös mezőgazdálkodás.

Másrészt ott az *egyén*, illetve a *háztartások* szintje. A közösség tagjai segíthetik egymást egyéni életük, illetve háztartásuk környezetkímélőbbé tételében. Például információkat, tapasztalatokat cserélhetnek környezetkímélő megoldásokról, vagy környezetkímélő viselkedési normákat tartathatnak be egymással. E normák megszilárdulása közösségben egyszerűbb, mint egyénileg.

Harmadrészt pedig a *település* szintjén is lehetőség nyílik a cselekvésre. A közösség politikai aktivitást is folytathat (a szó klasszikus, tehát elsősorban nem pártpolitikai értelmében): igyekezhet részt venni a település (esetleg településrész vagy járás) közügyeiről folytatott párbeszédben, vitában és döntéshozatalban. Ennek folyamán megkísérülheti környezetkímélőbbé tenni a helyi önkormányzat(ok), illetve a helyben működő cégek tevékenységét (utóbbit akár abban az értelemben is, hogy maga a közösség indít vállalkozást⁶); továbbá formálni a helyi emberek gondolkodásmódját és viselkedését.⁷

6 – Lásd <http://kozossegeivallalkozas.hu>

7 – Arról, hogy a helyi ökoközösségek miként tehetik a demokráciát helyibbé és részvételibbé, lásd Takács-Sánta, 2017: 6. fejezet.

E három szint közül az első és a harmadik különösen fontos abból a szempontból, hogy a helyi ökoközösség új intézmények kialakulását segítheti így elő, vagyis egy új társadalmi-gazdasági berendezkedés építőköveinek kifaragásában játszhat kulcsszerepet. Ezáltal aránytalanul nagy hatást tud elérni a közösség: az új intézményeket ugyanis jó eséllyel olyan emberek is használni fogják, akik nem különösebben környezettudatosak, ám így viselkedésük végeredményben mégiscsak környezetkímélő lesz. (Például egy helyi termelői piacra egyáltalán nem csak környezettudatos indítatásból járhat az ember vásárolni.)

Érdemes megjegyezni azt is, hogy az újonnan kialakuló közösségek nem csak az ökológiai fenntarthatóság szempontjából volnának hasznosak, hiszen a depressziótól kezdve a hajléktalanságig számos egyéni és társadalmi probléma vezethető vissza legalább részben a társadalom atomizáltságára. Vagyis az új közösségek kialakulása nemcsak a környezetterhelés csökkenését (illetve a környezeti változásokhoz történő alkalmazkodást) segítené elő, hanem számos egyéb haszonnal is járna. A környezeti problémák enyhítése kapcsán létrejött közösségi intézmények segíthetik más társadalmi problémák megoldását is, amelyek szintúgy együttműködést igényelnek, továbbá szintúgy az önzés kordában tartásáról, illetve a közjó elősegítéséről szólnak.

Egy-egy helyi ökoközösség hatósugara nyilván kicsi. De gondoljuk egy pillanatra magunk elé Magyarországot térképét, és képzeljük el, hogy sok száz településen működik ilyen közösség. Mindez már óriási erő volna. Ezek a csoportosulások kristályosodási magvai lehetnének egy új, ökológikus kultúrának. Sok ilyen helyi közösség decentralizált, országos hálózatba tömörülve pedig már országos szinten is komoly befolyásoló erőt jelenthet.

A Kisközösségi Program

A közösségek újrafelfedezésének fontosságával kapcsolatos fenti gondolatok csirái még 2008 elején fogalmazódtak meg bennem. Hirtelen villantak be, igazi heuréka-élmény volt. Akkor már bő másfél évtizede (16 éves korom óta) birkóztam azzal a kérdéssel, hogy miként lehetne igazán hatásosan tenni az ökológiai válság ellen. Ám akkor először volt az az érzésem, hogy tudok is egy igazán ígéretes megoldást, amely valódi kiutat jelenthet – legalábbis egy nagyon fontos eleme lehet a válságból kivezető utaknak. Határozottan úgy éreztem akkor, hogy megtaláltam a legfontosabb munkámat életem hátralevő részére – és ezt mindmáig így gondolom.

Rendkívül izgalmas hónapok következtek ezután. Egyrészt folyamatosan e téma körül forogtak a gondolataim, rengeteget olvastam, gondolkodtam, terveztem. Másrészt csapatot szerveztem a feladatra, mert az a kezdetektől fogva világos volt számomra, hogy egyedül nagyon kevés volnék mindehhez. Végül 2008 szeptemberében kezdtük el a tevékenységünket

három munkacsoportban, mintegy 15 önkéntes munkatárs részvételével – nagy többségük diákom volt korábban az ELTE-n. Kezdeményezésünket később Kisközösségi Programnak kereszteltük el.⁸

Fő célunkként azt tűztük ki, hogy minél több ökológikus helyi közösség létrejöttét és működését segítsük elő szerte a Kárpát-medencében – méghozzá mindenféle méretű településen, az aprófalvaktól a nagyvárosokig. Már kezdettől fogva kutatási és akcióprogramként határoztuk meg magunkat, jelezve azt a kettősséget, hogy miközben a szó hagyományosabb értelmében vett kutatásokat is végzünk, egyúttal egy társadalmi változást is igyekszünk előmozdítani.

Dacára az ambiciózus céloknak, a Kisközösségi Program első csaknem kilenc évében igencsak befelé forduló módon működött, tevékenységünkől vajmi keveset mutattunk kifelé. Visszatekintve is azt gondolom, hogy ez nem igazán történhetett volna másként. Az volt a célunk ugyanis, hogy a program szilárd elméleti alapokon, továbbá kiterjedt terepi ismeretekre nyugodjon, és eleinte úgy éreztük, hogy ehhez az alapozáshoz sokat kell még tanulnunk, tájékozódunk. A befelé forduló időszak ezen túl azért sem lehetett volna sokkal rövidebb, mert a programon – néhány kószá, időszakos kivételt leszámítva – önkéntes munkatársak dolgoztak csak (és ez a mai napig így van).⁹

A stabil alapok megteremtéséhez két főcsapáson indultunk el. Egyrészt terepmunkába kezdünk, ami mintegy három évig kizárólag föltérképező országjárásból állt: igyekeztünk megismerni minél több és minél többféle ökológikus helyi kezdeményezést Magyarországon – elsősorban közösségi kezdeményezéseket. Mindegyiküknél több mélyinterjúút készítettünk, leginkább a kezdeményezések vezetőivel.¹⁰ Az interjúzást olykor részt vevő megfigyeléssel is kiegészítettük. 2012-ben felkérést kaptunk, hogy vegyünk részt a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács egy jogyakorlat-gyűjteményének elkészítésében. Végül 14 olyan esettanulmány került ebbe a publikációba (Kajner et al., 2013), amely programunk országjáró terepkutatásainak eredményein alapszik. Ezt az országjárást mindmáig folytatjuk, bár az utóbbi években már csak kisebb intenzitással, miután egyre kevesebb olyan kezdeményezésről szerzünk tudomást, aminek számunkra újdonságértéke van, amihez hasonlót még ne

8 – Lásd www.kiskozossegek.hu

9 – A kezdetek óta érvényes, hogy egy adott időben mindig legalább 15 önkéntes dolgozott a Kisközösségi Programon, és ez a szám gyakran akár a duplájára is nőtt. Az önkéntes munka természetéhez tartozik, hogy egy-egy munkatárs jellemzően két-három évig marad csak, ugyanakkor kialakult egy olyan, nagyjából fél tucat fős mag, akikkel már hosszú évek óta működünk együtt. Az önkéntesek bázisát leginkább két képzés adja. Egyrészt az ELTE humánökológia mesterszak, amelynek 2013 óta igazgatója vagyok. Másrészt pedig a Kisközösségi Program égisze alatt zajló tíz hónapos Humánökológia tanfolyam, amelyet 2010 óta minden évben megtartok. Emellett azért akad jó pár olyan önkéntesünk is, aki az „utcaról” kopogtatott be hozzánk.

10 – Ezt a terepmunkánkat már a kezdetektől fogva támogatta a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának Hivatala is. Mintegy két évig tartott az együttműködésünk – aztán elfogyott a pénzük az ilyesmire, majd nem sokkal később a kormány gyakorlatilag meg is szüntette ezt a hivatalt (helyettesessé fokozták le az ombudsmant, alaposan csorbítva mind a jogosítványait, mind pedig a költségvetését).

kutattunk volna. 2020 elejéig összesen nagyjából 70 helyi ökokezdeményezést vizsgáltunk meg, a számunkra legérdekesebbekhez pedig kétszer-háromszor is ellátogattunk.

Terepmunkánk 2012-től új irányba bővült. Bár már a Kisközösségi Program indulásakor megfogalmaztuk önmagunk számára, hogy akciókutatások keretében szeretnénk majd segíteni ökológikus helyi közösségek létrejöttét, illetve működését, akkoriban még messze nem éreztük elegendőnek a tudásunkat egy ennyire felelősségteljes kutatáshoz. A „hagyományos” terepkutatások esetében, amikor szemlélődő kutatóként vagyunk csak jelen, egy elhibázott kutatás leginkább csupán a saját tudományos előmenetelünkre hathat negatívan. Egy akciókutatás esetében ugyanakkor emberek és közösségek sorsát befolyásolhatja negatívan, ha a legjobb szándék ellenére helytelen ötleteket és tanácsokat adunk a helyieknek. Négy év terepmunka és temérdek szakirodalom földolgozása (lásd alább) után éreztük csak késznek magunkat az akciókutatásokra. Két, egymással szomszédos Pest megyei községben, Nagyborzsönyben (2012-től) és Kóspallagon (2014-től) vágunk bele az első ilyen kutatásokba. Míg előbbi településen végül nem jött létre ökológikus közösség (bár például egy később kérészetletűnek bizonyult termelői piac elindításában segédkeztünk a helyieknek), utóbbiban 2016-ban igen: ez volt az első olyan közösség, amely döntően a mi inspirációnk nyomán alakult.¹¹

A Kisközösségi Program első szűk kilenc évének másik fő csapásiránya a könyvírás és a hozzá kapcsolódó szakirodalom-feldolgozás volt. Igen ambiciózus célt tűztünk magunk elé: egy olyan kézikönyv és hozzá tartozó honlap elkészítését, amely életünk számos területén tartalmazza egyrészt a mai magyarországi helyzet kritikai áttekintését, másrészt rengeteg közösségi cselekvési alternatívát. A Kiútikönyv munkacímű kötet egy fejezetét viszonylag rövid idő után publikáltuk előzetesen, elektronikus formában (Takács-Sánta et al., 2012), ám ahogy teltek az évek, kiderült, hogy hiába dolgozunk föl rengeteg szakirodalmat, illetve hiába találkozunk munkacsoportunk minden héten, és halad előre egy kicsit, egy ilyen nagyszabású könyvterv önkéntes munkában aligha lesz megvalósítható értelmes határidőn belül.

Időközben ugyanakkor egy kiadói följajánlás nyomán lehetőségünk adódott arra, hogy hamar megjelentessünk egy másik könyvet. Ezt a lehetőséget meg is ragadtuk, és úgy döntöttünk, hogy a Kiútikönyvbe szánt, döntően a saját terepmunkáinkon alapuló, jógyakorlatokat bemutató esettanulmányokat gyűjtünk össze egy kisebb csokorral. Ezzel párhuzamosan – 2013-ban elnyert Bolyai-ösztöndíjam eredményeként – egy olyan könyv megírását vállaltam, amely a Kisközösségi Program elméleti alapjait, továbbá közösségkutató terepmunkáinknak eredményeit mutatja be.

11 – A nagyborzsönyi és a kóspallagi akciókutatásunk első éveinek áttekintését lásd Takács-Sánta, 2017: 8. fejezet.

Mindkét kötet 2017-ben jelent meg (Takács-Sánta, 2017, Takács-Sánta et al., 2017), és ezzel elindult a Kisközösségi Program történetének második, már sokkal inkább kifelé is forduló szakasza. Ekkor éreztük úgy ugyanis, hogy most már letettünk valamit az asztalra, annyit, amennyi indulásnak megteszi – és nem is csak a két könyvet, hiszen már egy ökoközösség is alakult az inspirációnk nyomán, sőt, akkorra már egy-két továbbit is támogattunk. Nyíltan elkezdtük hirdetni honlapunkon és Facebook-oldalunkon, hogy szívesen segítünk mindenkinek, aki egy helyi ökoközösség részévé szeretne válni. 2018 tavaszára már négy-öt ilyen közösséggel működtünk együtt, és ekkor gondoltuk azt, hogy eljött az idő: érdemes volna összekapcsolnunk ezeket a kezdeményezéseket, és így elkezdni szőni a fentebb említett reménybeli nagy, országos hálózatot.

Az Új Koma Háló

Ennek érdekében 2018. augusztus 22-ére összehívtuk e kezdeményezések meghatározó embereit. Egy kiváló hangulatú és termékeny megbeszélés fő eredményeként a nap végére megalakítottuk a részt vevő kezdeményezések hálózatát, amelyet Új Koma Hálónak kereszteltünk el.¹² A cél egyrészt az, hogy a hálózat révén maguk a kezdeményezések is képesek legyenek segíteni egymást, illetve folyamatosan érezzék, hogy koránt sincsenek egyedül az országban. Másrészt cél az is, hogy mi, a Kisközösségi Program munkatársai hatékonyan tudjuk támogatni őket tudásunkkal, tapasztalatainkkal vagy akár csak néhány lelkesítő szóval. Elhatároztuk azt is, hogy félévente fogunk személyesen találkozni, a közbülső időben pedig levelezőlistán (illetve alkalmszerűen egy-egy kezdeményezés képviselőivel külön folytatott személyes konzultációk révén) tartjuk a kapcsolatot.

Az Új Koma Háló megalakulása legalább annyira tudható be a megváltozott társadalmi kontextusnak, mint a Kisközösségi Program keretein belül zajló szisztematikus tevékenységünknek. 2018-ban eléggé váratlanul itthon is felpörgött az ökológiai válsággal kapcsolatos diskurzus a közbeszédben. Először főként a műanyagok káros hatásai, majd az év szokatlan nyarától kezdve egyre inkább a globális éghajlatváltozás vált slágertémává. Greta Thunberg az Új Koma Háló alakuló találkozója előtt két nappal ült ki először a stockholmi parlament lépcsőjére.

Az azt követő másfél évben az ökológiai válság témája folyamatosan igen erőteljesen napirenden maradt a közbeszédben, és ez a Kisközösségi Programnak – a lehetőségekhez

¹² – A komaság olyan intézmény volt a Kárpát-medence hagyományos paraszti közösségeiben, amely a rokoni kapcsolatokon túlmutatva erősítette a közösség koherenciáját. A helyi ökoközösségek tagjai is gyakorlatilag komák, illetve az egyes közösségek között is kialakulhat kvázi komasági viszony. Az „Új” jelzővel azt akarjuk érzékeltetni, hogy szó sincs múltbéli révedésről, a hagyományos intézmény föllevenítését a mai helyzethez adaptálva tartjuk célszerűnek.

képe – aktív kommunikációjával együtt¹³ ahhoz vezetett, hogy újabb és újabb közösségek (illetve közösségkezdemények) csatlakoztak az Új Koma Háléhoz.

A Háló tagjai

Milyen típusú közösségek az Új Koma Háló tagjai? Kiknek a csatlakozását várjuk? Mindenekelőtt olyan közösségeket, amelyek nem csupán egyetlen ügyre fókuszálnak, hanem komplex, ökológikus életmód-alternatíva megvalósítására törekuszenek – lehetőleg mindhárom fent említett szinten cselekedve.

Ezen túl viszont szemet gyönyörködtető sokféleség jellemzi az Új Koma Háló tagjait. Például szétszórt és ökofalusi közösségek egyaránt találhatóak közöttük, bár egyértelműen előbbiek dominálnak. Ugyanígy vidéki és városi kezdeményezések egyaránt tagjai a hálózatnak – méghozzá nagyjából egyenlő arányban.¹⁴ Bár a 2010-es évek második felében indult kezdeményezések vannak többségben az Új Koma Hálóban, egy-két régebb óta létező csapat is csatlakozott már. Az ő tapasztalataik mindenképp sokat segíthetnek mindazoknak, akik még csak nemrég indultak el az úton. Ugyanakkor országjáró, térképező kutatásaink alapján tudjuk azt is, hogy aligha létezik sok olyan, még a 2010-es évek közepe előtt indult helyi ökoközösség, amely beleillene az Új Koma Hálóba. Azt a pár kezdeményezést közülük, amelyek még nem tagjai a Hálónak, igyekszünk bevonni a közeljövőben, amennyiben nyitottak erre. Végül a sokféleség vallási értelemben is megmutatkozik. Noha az Új Koma közösségek döntő többsége nem vallási alapon szerveződik, a tagok között akad egy ökumenikus (de főként katolikus) keresztény és egy Krisna-tudatú csapat is.¹⁵

Korlátok és meghaladásuk lehetőségei

Az Új Koma Háló közösségeinek döntő többségét az jellemzi, hogy adott egy mag, a közösség vezetői,¹⁶ vagyis egy-két-három erőteljesen elkötelezett ember, akik túlzás nélkül a prófétai szerepet vállalják, és igyekeznek társakat toborozni maguk köré. Ez ügyben gyak-

13 – A Kisközösségi Program Facebook-oldalán, havi hírlevelén, honlapján és a nyilvános rendezvényeken történő megjelenéseinken túl a főáramú médiában 2019 decemberében kapott először számottevő teret a programunk: a 444.hu egy velem készített, terjedelmesebb interjú hozott le, amelyben a Kisközösségi Program is kimondottan hangsúlyosan szerepelt (<https://444.hu/2019/12/01/a-kozossegek-megmenthetnek-minket>).

14 – A pontos arány attól is függ, hogy hol húzzuk meg a határt város és vidék között. Az egyenlő arány akkor áll fenn, ha városnak tekintjük a közigazgatásilag ebbe a kategóriába sorolt településeket. Ugyanakkor az Európai Unióban megszokott gyakorlat, hogy a 10 ezer fő alatti településeket a vidékhez soroljuk. Ezen az alapon az Új Koma Háló közösségeinek mintegy kétharmada vidéki településen működik. A vidék fogalmának meghatározási nehézségeiről lásd Kovács et al., 2015.

15 – A vallás szerepéről a helyi ökoközösségek működésében lásd Takács-Sánta, 2017: 7. fejezet.

16 – Vezetőn itt természetesen nem parancsolgató „főnököt” értünk, hanem egyrészt az irányokat megmutató, víziókat megfogalmazó *leadereket*, másrészt menedzsereket, akiknek az operatív vezetés a dolguk (például Vágvolgyi–Szép, 2014).

ran támadnak nehézségeik, sokszor nem egyszerű további igazán aktív embereket találniuk. Ilyenkor jellemzően azt szoktuk javasolni, hogy szervezzenek valamilyen jól meghirdetett beszélgetős eseményt (például filmklubot), ahol felbukkanhatnak olyan helyiek, akiket addig még nem ismertek. Igazi probléma akkor lép föl, amikor a közösség magja egyetlen főre fogyatkozik, vagy ha soha nem is volt annál nagyobb, hiszen ilyenkor roppant sérülékennyé válik a közösség: annak az egy embernek a kiesése a kezdeményezés megszűnését is jelenti, amit elősegíthet az is, hogy igencsak csüggesztő tud lenni, amikor egyetlen hasonlóan elkötelezett társunk sem akad.

Szorosan idekapcsolódó probléma a megélhetés kérdése. Az Új Koma Háló közösségeit jellemzően nők vezetik, akik rendszerint vagy gyesen lévő kismamák, vagy nyugdíjasok, vagy pedig a háztartásukban valaki más keres annyi pénzt, hogy ők maguk nem kényszerülnek (fő)állás vállalására. Ez utóbbi máris szül némi ellentmondást azokban az esetekben, amikor a háztartás bevétele olyan gazdasági tevékenységből származik, amely nehezen egyeztethető össze az ökológiai fenntarthatósággal. Talán ennél is nagyobb gondot jelent, hogy sokan minden akaratuk ellenére azért nem képesek részesei (de legalábbis igazán aktív részesei) lenni egy helyi ökoközösségnek, mert főállású munkájuk, családjuk és a háztartási teendők mellett egyszerűen nem jut idejük erre. Hiába szeretnének részt venni egy új világ felépítésében, beleragadtak a régibe. Erre a problémára egyrészt a boldogulás alternatív formáinak megtalálása jelenthet megoldást: olyan kisvállalkozások (akár közösségi vállalkozások) indítása, amelyek nem mondanak ellent az ökológiai fenntarthatóság alapelveinek. Másrészt pedig az önkéntes egyszerűség vállalása: az igények lefaragása, a részleges elfordulás a gazdaság által teremtett javaktól, szolgáltatásoktól.

Korlátot jelent az is, hogy az Új Koma Háló tapasztalatai alapján a helyi ökoközösségeket alapvetően a középosztály működteti, a társadalom leggazdagabb és legszegényebb rétegei egyaránt kimaradnak belőlük. Kézenfekvő lenne itt azon gondolkodni, hogy miként lehetne őket is bevonni. Valójában azonban arra volna szükség, hogy mind a pazarló gazdagságot, mind pedig a mélyszegénységet fölszámoljuk, ugyanis a túlfogyasztás és az emberhez méltatlan nyomor egyaránt elfogadhatatlan egy ökológikus társadalmi berendezkedésben. A leginkább embert próbáló feladatot tehát azok vállalják, akik a leggazdagabb, illetve a legszegényebb régiókban igyekeznek helyi ökoközösséget kialakítani. Előbbi helyeken elsősorban az jelenti a nehézséget, hogy miként lehet túllépni a *fancy*, ám az ökológiai lábnyomot számottevően nem csökkentő ökotevékenységeken. Utóbbi helyeken ellenben az, hogy miként lehetne az életminőséget az ökológiai lábnyom (számottevő) növelése nélkül javítani. Ám még ennél is nagyobb nehézséget jelent, hogy kerüljenek olyan próféták, akik ezekben a kevésbé kecsegtető régiókban is vállalják helyi ökoközösségek formálását. Már korábbi közösségkutatásaink (Takács-Sánta, 2016a; 2017: 7. fejezet) is azt mutatták, hogy az öko-

logikus helyi közösségeket rendszerint olyan diplomás emberek kezdeményezik, akik – a vidéki közösségek esetében – rendszerint „gyűttmentek” is. Magyarországon ilyen emberek főként Budapest környékén, az agglomerációban laknak. Ennek megfelelően az Új Koma Háló jelenlegi közösségeinek bő fele innen kerül ki. Itt kimondottan gazdag települések is találhatóak, és a Háló-tagok egy része ilyen helyeken próbálkozik. Ugyanakkor az ország legszegényebb régiói egyelőre nem képviseltetik magukat az Új Koma Hálóban, és nincs is igazán tudomásunk komplex ökológikus életmód-alternatívára törekvő közösségekről ezekben a térségekben. Ennek a földrajzi egyenlőtlenségnek az elsímítására akkor lesz igazán remény, ha majd több kezdeményező típusú értelmiségi fog tudni elszakadni a fővárostól.

Egy új világ alapjai?

Az Új Koma Hálóban részt vevő közösségek száma másfél év alatt nagyjából megnégyszereződött, és egy nagyságrenddel nőtt. Ez a növekedési ütem természetesen korántsem garantált a későbbiekben, ám ha változatlan marad, néhány éven belül már több száz, egymással együttműködő helyi ökoközösség fog létezni az országban. Ez már az a nagyságrend, amikor ezek a közösségek az országot átformáló erővé kezdhetnek válni. Mindehhez persze az is szükséges, hogy e közösségek ne pusztán létezzenek, hanem számottevő, a településekre és a háztartásokra nagy hatást gyakorló szereplők legyenek. Minderre megvan az esély, ám még csak az út elején járunk. Az Új Koma Háló közösségei néhány kisebb építőkockát már kifaragtak az új világhoz: vannak, akik bevásárlóközösséget működtetnek; mások elérték, hogy az önkormányzat rendeletileg tiltsa be az avarégetést a településen, és sokakat megismertettek a komposztálással; megint mások különféle közösségi eseményeknek otthont adó teret hoztak létre.

Mi a Kisközösségi Programmal továbbra is azon igyekszünk, hogy minél több helyi ökoközösség alakuljon, és működjön minél hatásosabban szerte a Kárpát-medencében – miközben akciókutatásról lévén szó, továbbra is kutatóként is vizsgáljuk ezt a folyamatot. 2019 elején indítottuk útjára legújabb kezdeményezésünket, a *Kiutak.hu* portált. Elsősorban olyan embereknek szánjuk, akik vagy máris tagjai egy helyi ökoközösségnek, vagy eltökélten szeretnének azzá válni. Olyan olvasni- és néznivalókat ajánlunk ezen az oldalon életünk számos különböző területéhez kapcsolódóan, amelyek segíthetnek egy komplex ökológikus életmód-alternatíva kialakításában. 2020 tavaszától folyamatosan többtucatnyi konkrét, közösségi cselekvési tippel bővítjük a portált. Elsősorban e cselekvési tippekből áll majd össze a Kiútikönyv, amely ezzel, az eredetinel kevésbé ambiciózus fókusszal reálisan 2021-ben már napvilágot láthat.

A próféták kora

Mindannyiunk érdeke, hogy minél zökkenőmentesebben lépjünk át a piaci-fogyasztói kultúrából egy új, ökológikus kultúrába (Takács-Sánta, 2016b). Jelenleg egy átmeneti korban élünk, és egy átmeneti kor mindig a próféták kora. A történelmi helyzet szüli a prófétákat. Akiben a válság fölébreszti a felelősséget, az kénytelen prófétává válni, más választása egyszerűen nincs (Fromm, 1986). Nem szabad ugyanakkor túlmisztifikálnunk a prófétákat. Nem egyedül kell megváltoztatniuk a világot, legtöbbjüknek elég a saját környezetére, nagyjából a saját településére koncentrálnia. Ebben a szűkebb környezetben kell lépten-nyomon olyan értékeket terjeszteniük, mint az ökológiai fenntarthatóság, a mértékletes boldogulás, a hely szeretete, a közösségek fontossága, a szolidaritás vagy éppen a civil kurázsizs. Ezeknek az értékeknek és egy új, ökológiai világnézetnek a szellemében pedig másokkal összefogva kell megkísérelniük kiépíteni egy új, a mainál ökológikusabb és igazságosabb társadalmi-gazdasági berendezkedést.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSÁNYI VILMOS (2002): Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció, *Magyar Tudomány*, 109. évfolyam, 2002/6., 762–774.
- FARKAS JUDIT (2017): *Levél a köldökszinorról – Ökofalvak Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan.
- FROMM, ERICH (1986): Propheten und Priester, in Uő: *Über den Ungehorsam und andere Essays*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 39–42.
- JACSÓ ENIKŐ (2013): *Szívésségbankok*, http://www.humusz.hu/sites/default/files/Dokumentumok/kozossegek/szivessegbank_kiskozossegi_program.pdf (letöltve: 2020. 02. 28.).
- KAJNER PÉTER – LÁNYI ANDRÁS – TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS ÉS MUNKATÁRSAIK (2013): *A fenntarthatóság felé való átmenet jó példái Magyarországon*, https://www.nfft.hu/documents/1238941/1240165/NFFT_mt_18_Fenntarthatosagi_jo_peldak_2013.pdf (letöltve: 2020. 03. 02.).
- KOVÁCS ANDRÁS DONÁT – FARKAS JENŐ ZSOLT – PERGER ÉVA (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete, *Tér és Társadalom*, 29. évfolyam, 2015/1., 11–34.
- LÉGMÁN ANNA (2012): Közösségképek, in KOVÁCH IMRE – DUPCSIK CSABA – P. TÓTH TAMÁS – TAKÁCS JUDIT (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon – Tanulmányok*, Budapest, Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, 357–368.
- MAREAN, CURTIS W. (2015): An evolutionary anthropological perspective on modern human origins, *Annual Review of Anthropology*, 44. évfolyam, 533–556.
- MCNEILL, JOHN R. (2000): *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century*, New York, W.W. Norton and Company. (Magyarul: *Valami új a nap alatt – A huszadik század környezettörténete*, Budapest, Ursus Libris, 2011.)
- MELTZER, GRAHAM (2005): *Sustainable Community – Learning from the Cohousing Model*, Victoria, Trafford Publishing.
- PONTING, CLIVE (1991): *A Green History of the World – The Environment and the Collapse of Great Civilizations*, New York, Penguin Books.

- ROSTA GÁBOR (2014): *Közösségi kertek – Szomszédsági közösségek, városi mezőgazdaság*, Budapest, Városi Kertek Egyesület.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2016a): Egy új világ építése egészen alulról? Komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek a vidéki Magyarországon, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 6. évfolyam, 2016/4., 73–99.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2016b): Mit szólunk ahhoz, hogy süllyed a hajónk? Négyféle hozzáállás kultúránk válságához, in HORVÁTH BALÁZS (szerk.): *Ökológiai lábnyom és fenntarthatatlanság*, Budapest, L'Harmattan, 239–244.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2017): *A közlegelők komédiája – A közösségek újrafelfedezése mint kiút az ökológiai válságból*, Budapest, L'Harmattan.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2019): Kisközösségek békés ökoforradalma, *Ellensúly*, 2. évfolyam, 2019/2., 87–95.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS ÉS MUNKATÁRSAI (2012): *Mit tehetnek helyi (kis)közösségek a biológiai sokféleség megőrzése és a zöldterületek védelme érdekében?*, <http://www.kiskozossegek.hu/upload/file/kiutikonyv2.pdf> (letöltve: 2020. 03. 02.).
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS ÉS MUNKATÁRSAI (2017): *Építőköcskák egy új világhoz*, Budapest, Andron Könyv Kft. – Kisközösségi Program.
- VÁGVÖLGYI GUSZTÁV – SZÉP ÉVA (2014): *Közösségek felé – A fenntarthatósági kezdeményezések jó gyakorlatai, közösség szervezési és vezetési mintázatai*, http://elotiszaert.hu/wp-content/uploads/2020/01/kozossegek_fele_zarotanutmany.pdf (letöltve: 2020. 03. 02.).

PROPHETS AND ECOLOGICAL LOCAL COMMUNITIES

THE KISKÖZÖSSÉGI PROGRAM AND THE ÚJ KOMA HÁLÓ

Abstract

Though we are aware of the ecological crisis for about half a century, we have been unable to create a new, ecological culture ever since. It seems very likely that current social actors (corporations, governments, NGOs, isolated individuals) per se are not able to do this task. Hence, new social actors are needed, as well, and the rediscovery of communities may be the social structural change that can create the breakthrough. After defining ecological local communities and outlining the main directions of their potential actions, this study presents the Kisközösségi Program: a program that involves both research and action with the aim of helping the formation and operation of the most possible ecological local communities in the Carpathian Basin – mostly those that strive for a complex alternative lifestyle. Among the projects of Kisközösségi Program the Új Koma Háló, the ever growing network of Hungarian ecological local communities is discussed at large. If a lot of local communities were forming a network, it would soon become a considerable force also at the national scale.

Keywords: ecological crisis, communities, networks, action research, Kisközösségi Program, Új Koma Háló

Takács-Sánta András

Humánökológus, az ELTE docense, a Társadalomtudományi Karon a humánökológia mesterszak igazgatója, emellett tanít a Természettudományi Karon is.

